

Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Türkiye Örneği
Exit From The Middle Income Trap: The Case of Turkey

Gökhan ÇOBANOĞULLARI

Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, gokhanc@erciyes.edu.tr

Erman EROĞLU

Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, ermaneroglu@erciyes.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Geliş: 20 Eylül 2017

Düzeltilme Geliş: 25 Ekim 2017

Kabul: 16 Kasım 2017

Anahtar Kelimeler:

Orta Gelir Tuzağı, Yapısal Reform, Türkiye

© 2017 PESA Tüm hakları saklıdır

ÖZET

Dünya Bankasının, 2007 yılında ortaya attığı “Orta Gelir Tuzağı” kavramı günümüz ekonomisinde önemle üzerinde durulan bir göstergedir. Bu kavram, gelişmekte olan ülkelerin belli bir gelir seviyesinden sonra büyüme hızlarını kaybetmesi, yavaşlaması veya gerilemesi sonucunda yüksek gelirli ülkeler seviyesine çıkamaması, bulunduğu gelir grubunda sıkışıp kalması durumunu ifade etmektedir. Orta gelir tuzağında yer aldığı düşünülen Türkiye, hızlı bir büyümeyle birlikte 1955 yılından itibaren düşük-orta gelirli ülke grubu içerisine girmiş ve 50 yıl gibi uzun bir süre bu grubun içerisinde kalmıştır. Türkiye 2002 yılından itibaren gösterdiği büyüme performansı ile 2005 yılında yüksek-orta gelirli ülkeler grubuna girmiştir. Türkiye'nin orta gelir tuzağına takılmadan yüksek gelirli ülkeler grubunda yer alabilmesi için bir takım yapısal reformlar yapması gerektiği öngörülmektedir. Bu açıdan çalışmamız üç bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, orta gelir tuzağı kavramı hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde ise, Türkiye'ye ilişkin göstergeler doğrultusunda orta gelir tuzağı değerlendirilmiştir. Son bölümde de Türkiye'nin orta gelir tuzağından nasıl çıkacağına ilişkin önerilerde bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: 20 September 2017

Received in revised form: 25

October 2017

Accepted: 16 November 2017

Keywords:

Middle Income Trap, Structural Reform, Turkey

© 2017 PESA All rights reserved

ABSTRACT

Concept of “Middle Income Trap” which is suggest from World Bank in 2007, is an accentuated indicator in today's economy. This concept is express the get stuck in be presented income group, emerging economies lose their growth rate after the definite income level, deceleration or not reach to the high income country level as a result of the decline. Turkey which is considered as in middle income trap, with it's high-speed growth performance included in low-middle income countries group from 1995 and stayed in this group long time as 50 years. Turkey has went over to high-middle income countries group in 2005 with have shown growth performance as from 2002. It is foreseen that Turkey need to do several structural reforms for Turkey is able to take part in high income countries group, From this point of our study consist of three section. In first section, information about middle income trap will be given. In second section, middle income trap will be evaluated in the direction of the indications related to Turkey. In the last section, the study will be concluded by suggesting how Turkey will come out of middle income trap.

GİRİŞ

Tarihsel, olarak ülkelerin kalkınmışlık düzeyi düşük gelirden yüksek gelire doğru ilerlemiştir. Günümüzde birçok ülke bu süreçlerden geçerken, bazı ülkeler düşük gelirden yüksek gelire hızlı geçerken bazıları da daha yavaş geçmektedir. Hatta bazı ülkeler yüksek gelirli ülkeler grubuna yıllardır geçememiş ve düşük gelirli ülkeler grubu içinde sıkışıp kalmıştır. 2007 yılında Dünya Bankası orta gelir tuzağı kavramını bu durumda olan ülkelere hitaben kullanmıştır. Aslında orta gelir tuzağı gelişmekte olan ülkeler için kullanılmış olup, kişi başına düşen gelir düzeyi bakımından orta gelir grubunda olan ülkelerin, burada sıkışıp kalması ve yüksek gelir grubuna geçememesi şeklinde tanımlanabilmektedir. Türkiye’de yaklaşık olarak 60 yıldır bu grubun içerisinde bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü çalışmamızın temel odağı Türkiye’dir. Çalışmada, ilk olarak orta gelir tuzağı kavramı hakkında bilgi verilecek, devamında ise Türkiye’nin orta gelir tuzağı serüveni; çeşitli göstergeler doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır. Son bölümde de Türkiye’nin orta gelir tuzağından nasıl çıkacağına ilişkin önerilerde bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

1. Orta Gelir Tuzağı Kavramının Tanımı

Orta gelir tuzağı kavramı ekonomi literatürüne 2007 yılı itibariyle girmiş bir kavramdır. Dünya Bankası’nın “An East Asian Renaissance Ideas for Economic Growth” başlıklı raporunda değinilmiştir. Bu rapora göre orta gelirli ülkelerin yüksek ya da düşük gelirli ülkelere daha düşük büyüme gösterdikleri ve yirminci yüzyılda ekonomik yakınlaşma gerçekleşmediği için, bu ülkelerin farklı bir şey yapmak zorunda oldukları yaygınlaşmaktadır. Orta gelirli ülkeler, olgun endüstrilerde hakim olan düşük-ücret politikası ve hızlı teknolojik değişim geçiren yenilikçi ülkeler arasında sıkışıp kalmaktadır (Gill; Kharas, 2007, 17). Bakıldığı zaman orta gelir tuzağı kavramı ise özellikle gelişmekte olan ülkeler için belli bir gelir grubu arasında sıkışıp kalması ve uzun yıllar bulunduğu gelir grubundan çıkamamasını ifade etmektedir.

Söz konusu raporda orta gelir tuzağı kavramının tartışılmaya başlanması ile birlikte çeşitli destekleyen ve karşı çıkan görüşler ortaya konulmuştur. Bazı araştırmacılar "tuzak" sözcüğünün "komplo" anlamı taşıdığı için uygun olmadığını savunmuşlardır. Bunun yanında, bazı ekonomistler, yoksulluk tuzaklarının veya yoksulluk teorilerinin kısır döngülerinin aksine, orta gelir tuzağı olarak adlandırılan olguyu açıklayan bir ekonomik teori bulunmadığını belirtmişlerdir. Son olarak, bazıları orta gelir tuzağı kavramının ampirik kanıtlardan yoksun olduğunu varsaymış ve son 40 yılda orta gelirli ülkelerin büyüme performansının, yüksek gelirli ve düşük gelirli ülkelerin büyüme performansına göre önemli ölçüde düşük olmadığını da ifade etmişlerdir (Cai, 2012, 50).

Orta gelir tuzağı, esas olarak gelişmekte olan ülkeler için geçerli olan bir kavramdır ve kişi başına düşen gelir düzeyi bakımından orta gelir grubunda olan ülkelerin, burada sıkışıp kalması ve yüksek gelir grubuna geçememesi şeklinde özetlenebilmektedir (Alçın; Güner, 2015, 30). Orta gelir tuzağı teorik olarak şu şekilde açıklanabilir: Yüksek ekonomik kalkınma aşamasındaki ülkeler, yüksek teknolojik yenilik yetenekleri sayesinde, sermaye yoğun ve teknoloji yoğun sanayilerdeki karşılaştırmalı üstünlüklerinden dolayı küreselleşmeden kazanç sağlamaktadırlar. Düşük ekonomik gelişme aşamasında olan ülkeler ise, işgücünün bolluğu ve düşük ücretlerin bir sonucu olarak emek yoğun sektörlerde karşılaştırmalı avantajları göz önüne alındığında, küreselleşmeden fayda elde etmektedirler. Ancak orta gelirli ülkeler, her iki açıdan karşılaştırmalı üstünlükleri olmadığı için küreselleşmeden daha az kazanç elde etmektedirler (Cai, 2012, 52). Düşük gelirli ülkelerde, sermayenin artan kârlılığı ve mevcut üretim yapısı ülkeleri orta gelir seviyesine taşımaktadır (Ünlü ve Yıldız, 2017, 88).

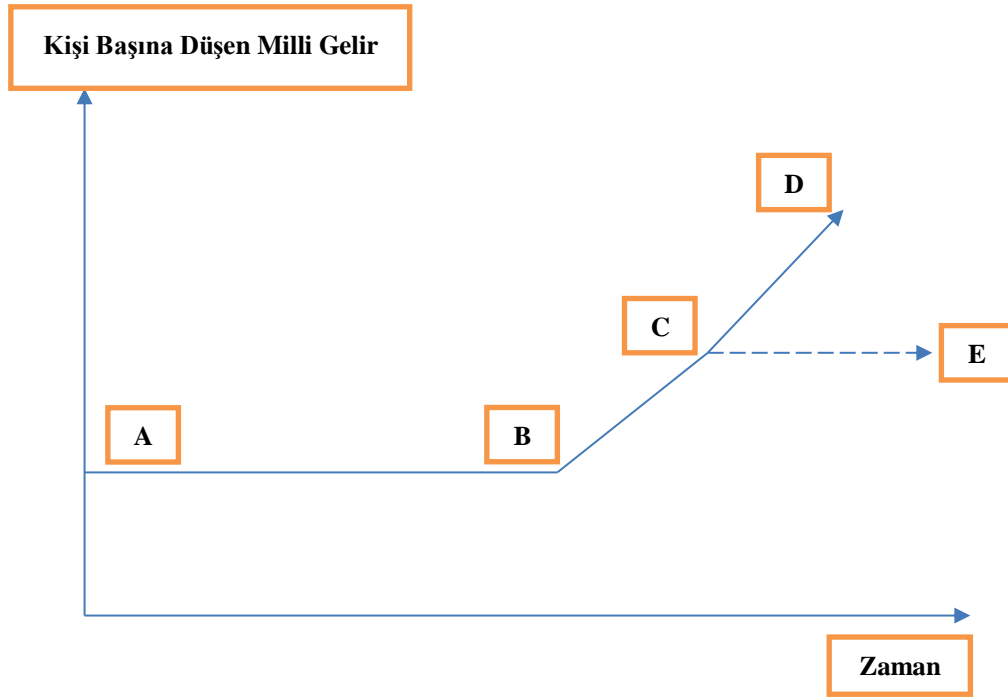
Orta gelir tuzağının kurumsal kökenleri ana akım iktisat teorisi büyüme modelinin bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikimine dayalı bir üretim modeli, sonuçta sıfır büyüme ile dengelenmektedir. Bu denge ise orta gelir tuzağı olarak değerlendirilebilir (Yeldan vd., 2012, 32). Dünya Bankası tarafından yayımlanan “Dünya Kalkınma Raporu 2017” içerisinde hızlı büyümeyi sürdürebilmek ve orta gelir tuzağından kaçınabilmek için, rekabeti ve yeniliği temel alan bir büyüme modeline geçiş yapmak gerektiği belirtilmiştir.

Düşük gelirli ülkeler yurt dışından transfer ettikleri basit teknolojiyle ürettikleri ucuz maliyetli ve emek-yoğun ürünlerle üretim yapmaktadırlar. Düşük emek maliyeti avantajını kullanan bu

ülkeler, uluslararası piyasalarda rekabet gücüne sahip olabilmektedirler. Emek ve sermayenin verimliliği düşük tarım sektöründen daha yüksek verimliliğe sahip imalat sektörüne kaymasıyla birlikte ülkenin gelir düzeyi artış göstermektedir. Ancak ülkelerin orta gelir grubuna erişmeleriyle beraber kırsal kesimdeki eksik istihdam giderek azalır, ücretler artar ve dolayısıyla uluslararası rekabet gücü düşer. İnovasyon yoluyla üretkenlik düzeyini artıramayan ülkeler orta gelir grubundan yüksek gelir grubuna geçemezler. Yüksek beceri düzeyi gerektiren yenilikçi ürünlerde gelişmiş ülkelerle, emek-yoğun ürünlerde ise emeğin ucuz olduğu düşük gelirli ülkelerle rekabet edemeyen ülkeler orta-gelir tuzağına takılmaktadırlar (Öz, 2012, 2).

Tho (2013) tarafından yapılan çalışmada Ekonominin Gelişme Süreci ve Orta Gelir Tuzağı gösterilmiştir. Şekil 1'e göre yatay eksen zaman ve dikey eksen kişi başına düşen gelir düzeyi bulunmaktadır. A ve B noktaları arası az gelişmiş ve yoksulluk tuzağı ile karşılaşmış geleneksel toplumu göstermektedir. B ve C noktaları arası yoksulluk tuzağından kaçışı ve kalkınmanın ilk aşamasını göstermektedir. B noktasından C noktasına geçiş uzun bir süreci belirtirken, ekonomide tarıma dayalı bir yapıdan sanayiye ve hizmet sektörüne dayalı bir yapıya geçiş gerçekleşmektedir. C noktası ise orta gelir seviyesine işaret etmekte ve C noktasından E noktasına gelindiğinde bu süreç durgunluk veya düşük büyümeye bağlı olarak orta gelir tuzağını vurgulamaktadır. C noktasından D noktasına doğru geçiş ise yüksek gelir seviyesine erişmek için sürdürülebilir büyümenin devam ettirilmesini gerektirmektedir.

Şekil 1: Ekonominin Gelişme Süreci ve Orta Gelir Tuzağı

Kaynak: Tho, 2013, 4.

Dünya Bankası'na göre 2017 yılı için yapılan hesaplar çerçevesinde kişi başına düşen GSYH'si 1.025\$'dan az olan ülkeler düşük gelirli ülkeler, 1.025\$-12.475\$ aralığında olan ülkeler orta gelirli ülkeler (1.025\$-4.035\$ aralığında olanlar düşük orta gelirli ülkeler ve 4.035\$-12.475\$ aralığında olanlar yüksek orta gelirli ülkeler) ve 12.746\$'dan daha fazla olan ülkeler yüksek gelirli ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma Tablo1'de sunulmuştur. Düşük gelirli ülke sayısı 31, Türkiye'nin de içinde bulunduğu orta gelirli ülke sayısı 108 ve yüksek gelirli ülke sayısı 79 olup bu ülkelerin gelir hesaplamaları yapılmıştır.

Tablo 1: Gelir Düzeyine Göre Ülkelerin Sınıflandırılması

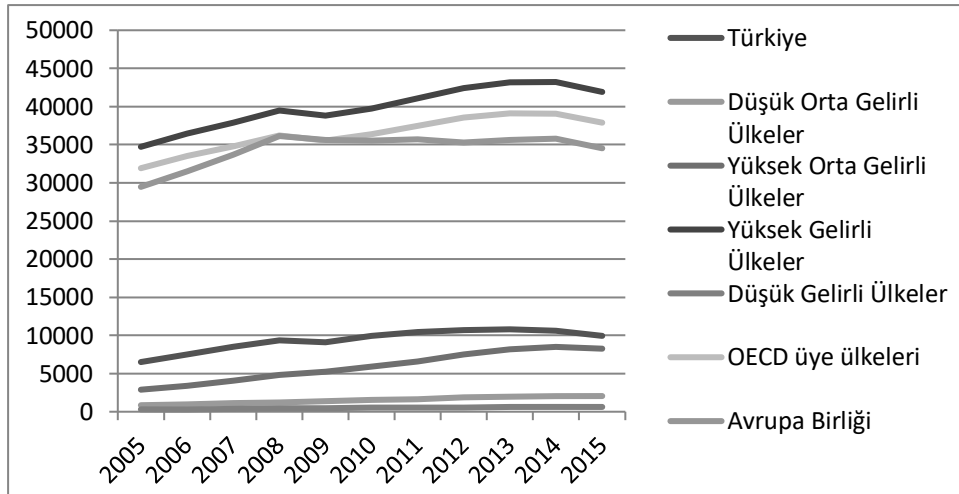
ÜLKELER	KİŞİ BAŞINA DÜŞEN MİLLİ GELİR(YILLIK)
Düşük Gelirli Ülkeler	1.025\$'dan az
Orta Gelirli Ülkeler	1.025\$-12.475\$ aralığında
-Düşük Orta Gelirli Ülkeler	1.045\$- 4.035\$ aralığında
-Yüksek Orta Gelirli Ülkeler	4.036\$-12.475\$ aralığında
Yüksek Gelirli Ülkeler	12.475\$'dan daha fazla

Kaynak: Dünya Bankası Veri tabanından edinilen Atlas Method yöntemi ile hesaplanan gruplandırma alınmıştır, 2017.

Grafik 1'de karşılaştırma yapabilmek amacıyla gelir düzeyleri, OECD üye ülkeleri, Avrupa Birliği ve Türkiye kişi başına düşen GSYH verileri 2005-2015 yılları için verilmiştir. Türkiye'nin yüksek orta gelir grubuna geçtiği yıl itibariyle değerlendirdiğimizde 10 yıllık süreçte yüksek orta gelirli ülke grubu ile arasındaki fark yakınlaşma anlamında azalmaktadır. Türkiye'nin orta gelir tuzağına düşmemesi için gelir seviyesini yüksek gelirli ülkeler grubuna doğru artırması temel şart olarak belirtilebilir.

Ülkelerin ekonomik büyümelerinin yavaşlama eğiliminde olması orta gelir tuzağı konusunun temel odak noktasıyken, bu yavaşlamanın nedenlerini analiz etmek önem taşımaktadır. Büyümedeki yavaşlamanın potansiyel belirleyicileri olarak beşeri sermayenin düzeyi ve yapısı, ihracatın düzeyi ve yapısı (özellikle düşük ve yüksek teknoloji ürün ihracatı), finansal ve politik istikrar ve dış şoklar belirtilebilir (Eichengreen, Park ve Shin, 2013).

Grafik 1: Ülke Sınıflandırmasına Göre Kişi Başına Düşen GSYİH Değeri (Atlas Method, \$)

Kaynak: <http://data.worldbank.org/indicator/> adresinden 17.03.2017 tarihinde edinilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur.

Grafik 1'de görüldüğü üzere Türkiye'nin kişi başına düşen GSYH değerleri 2005-2015 yılları arasında yüksek orta gelirli ülkelerin ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Ancak değer olarak 2010 yılına kadar 10.000 \$'ın altında seyretmiştir. Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler grubuna erişebilmesi için kişi başına düşen gelir miktarını yaklaşık 2000 \$ civarında artırması gerekmektedir.

Sonuç olarak orta gelir tuzağı, kişi başına düşen gelirin artış eğilimini kaybederek başlangıç düzeyine göre yükselmiş olmakla birlikte durağan bir konuma erişmesiyle meydana gelmektedir (Bozkurt vd., 2014, 25). Bu aşamada ülkeler tuzağa takılmamak için hangi yollara başvurabileceklerini araştırmakta ve kişi başına düşen gelir seviyesini arttırarak orta gelir tuzağına takılmadan yüksek gelirli ülke grubuna girmeyi hedeflemektedirler. Yüksek ekonomik büyümenin sağlanması, altyapı ve eğitim yatırımlarına daha fazla kaynak ayrılmasını sağlayabilir ve bu durum sonraki dönemlerde ekonomik büyümenin hız kaybetmemesinin gerekçesi olabilir.

2. Türkiye ve Orta Gelir Tuzağı

Türkiye, 1950 yılında düşük orta gelir düzeyini yakalamış ve 2005 yılına kadar geçen 50 yıl boyunca bu grupta kalmıştır. 2005 yılı sonrası ise yüksek orta gelir grubuna dahil olmuştur (Alçın; Güner, 2015,34). 2005 yılından günümüze değin Türkiye bulunduğu grupta konumunu korumuştur. Genel bir değerlendirme yapacak olursak 55 yılı düşük orta gelir grubu olmak üzere, Türkiye son 67 yıldır orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır.

Orta Vadeli Program (2017-2019)' a göre Dolar cinsinden kişi başına gelir 2017, 2018, 2019 yılları için sırasıyla 9.529 \$, 10.164 \$, 10.926 \$ olarak yer almaktadır. Orta Vadeli Program'daki söz konusu veriler incelendiğinde kişi başına düşen gelirden artış beklenirken, Türkiye'nin yüksek orta gelirli ülkeler grubunda yer almaya devam edeceği görülmektedir. 2023 Hedefleri çerçevesinde belirlenen 25.000 \$ kişi başına düşen milli gelir hedefi Orta Vadeli Program'da yer alan rakamlara bakıldığında, önümüzdeki dönem içerisinde kişi başına düşen gelirdeki bu artış hızı ile 25.000 \$ kişi başına düşen milli gelir ulaşılabilir bir hedef olarak görülmemektedir.

1960 yılı Dünya Bankası raporunda yer alan tanıma göre ABD kişi başına düşen GSYİH'nin %20'lik kısmı orta gelir grubu olarak kabul edilmektedir. Bu tanımdan hareketle Türkiye'nin 1990-2015 yılları arasındaki kişi başına düşen GSYİH değeri, orta gelir düzeyi ile ilişkilendirilecektir. Aşağıdaki Tablo 2'de bahsi geçen veriler gösterilmektedir:

Tablo 2: Türkiye-ABD Kişi Başına Düşen GSYİH Rakamlarının Karşılaştırılması

YILLAR	Türkiye Kişi Başı GSYH (\$)	ABD Kişi Başı GSYH (\$)	TR/ABD (%)
1990	2.790	23.954	11,65
1991	2.732	24.405	11,19
1992	2.839	25.493	11,14
1993	3.177	26.464	12,00
1994	2.269	27.776	8,17
1995	2.896	28.782	10,06
1996	3.052	30.068	10,15
1997	3.143	31.572	9,96
1998	4.389	32.949	13,32
1999	4.009	34.620	11,58
2000	4.215	36.449	11,56
2001	3.053	37.273	8,19
2002	3.570	38.166	9,35
2003	4.586	39.677	11,56
2004	5.855	41.921	13,97
2005	7.117	44.307	16,06
2006	7.727	46.437	16,64
2007	9.309	48.061	19,37
2008	10.382	48.401	21,45
2009	8.624	47.001	18,35
2010	10.111	48.374	20,90
2011	10.539	49.781	21,17
2012	10.539	51.433	20,49
2013	10.801	52.749	20,47
2014	10.304	54.539	18,89
2015	9.126	56.115	16,26

Kaynak: Çetinkaya (2016)'nın çalışması esas alınarak Dünya Bankası veri tabanından edinilen veriler ışığında tarafımızca hazırlanmıştır. (<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2015&locations=US-TR&start=1990> Erişim Tarihi: 27.04.2017).

Yukarıdaki tablo incelendiğinde 1990 yılından 2008 yılına kadar söz konusu tanıma göre Türkiye orta gelir grubunda yer almamıştır. İlk kez 2008 yılında Türkiye'nin kişi başına düşen GSYH'sı, ABD kişi başına düşen GSYH'sının %20'sini aşmıştır. 2008 yılından itibaren ise mevcut oran dalgalı bir seyir izlemiştir. 2012 yılından beri oranın düşme eğilimi içerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Bir ekonominin orta gelir tuzağına düşüp düşmediğine karar

verebilmek için uzun süre orta gelir grubunda yer alıyor olması gerekmektedir. Bunun haricinde ekonominin sahip olduğu çeşitli göstergelerin ayrıntılı analizi ile birlikte yorum yapmak daha sağlıklı olacaktır.

Bir ekonomide aşağıdaki unsurlardan biri veya birkaçı görülüyorsa Orta Gelir Tuzağı'na işaret oluşturduğu varsayılabilir (Eğilmez, 2012):

-Tasarruf ve yatırımlar düşük düzeyde kalmaktadır.

-İmalat sanayiinde gelişme hızı yavaşlamaktadır.

-Sanayide çeşitlenme ortaya çıkmamaktadır.

-Emek piyasasında koşulların kötü izlemesi ve işsizlik oranlarında artış gözlenmektedir.

2.1. Türkiye'ye İlişkin Çeşitli Göstergelerin Değerlendirilmesi

Bir ekonominin Orta Gelir Tuzağı'nda olup olmadığına karar vermek için sadece kişi başına düşen gelir miktarının analizi net bir yanıt oluşturmamaktadır. Makro boyutlu bir değerlendirme yapabilmek adına ekonomideki çeşitli değişkenlerin zaman içerisindeki seyrinin de incelenmesi gerekmektedir. Bu açıdan çalışmamızın bu bölümünde tasarruf ve yatırımların GSYİH içindeki payı, sektörler itibarıyla sabit sermaye yatırımları ve işgücü istatistikleri değerlendirilecektir. Bu doğrultuda Türkiye'nin orta gelir tuzağında olup olmadığı hakkında daha net analizler yapılabilecektir.

2.1.1. Tasarruf ve Yatırımlara İlişkin Değerlendirme

Tasarruflar, yatırımların kaynağını oluşturmaktadır. Tasarrufların yatırıma dönüşebilmesi için belli bir seviyede olması gerekmektedir. Aksi durumunda dış borçlanma ile yatırımların finansmanı söz konusu olur ve bütçeye faiz ödemeleri anlamında yük getireceği açıktır. Genel anlamda yatırım ve tasarruflar ile ekonomik büyüme korelasyon içerisindedir. Orta gelir tuzağına saplanmış bir ekonomiyi, bu tuzaktan çıkarabilmenin yollarından biri öncelikli olarak tasarrufları ve buna bağlı olarak da yatırımları arttırmaktan geçmektedir. Tablo 3'te 1998-2014 yılları arasında Türkiye'de yurt içi tasarrufların ve sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ya oranı gösterilmektedir.

Tablo 3: 1998-2014 Dönemine İlişkin Yurt İçi Tasarruf ve Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYH'ya Oranları

YILLAR	Yurt İçi Tasarruflar/GSYH	Sabit Sermaye Yatırımları/GSYH
1998	24,3	23,1
1999	20,1	19,3
2000	18,4	20,8
2001	18,4	16,4
2002	18,6	17,1
2003	15,5	17,4
2004	16,0	20,7
2005	16,0	21,4
2006	16,6	22,6
2007	15,5	21,8
2008	16,8	20,2
2009	13,2	17,2
2010	13,5	19,2
2011	14,4	22,1
2012	14,5	20,6
2013	13,4	20,6
2014	14,9	20,5

Kaynak: <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx> adresinden 28.04.2017 tarihinde edinilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur.

Ulusal tasarruflar ekonominin yeni sermaye oluşturma kapasitesini belirlediğinden önemli bir makroekonomik gösterge olarak kabul edilmektedir. Ulusal tasarrufların yetersiz olması

durumunda yatırımlar ve büyüme oranları düşmektedir. Bu durumda ülkeler ya yatırımlardan vazgeçilmekte ya da yabancı tasarruflara başvurmaktadır. Yabancı tasarruflar ise cari işlemler açığını yükseltmekte ve ülke ekonomisi dışsal şoklara açık hale gelerek kırılgan bir yapı oluşmaktadır (Yıldız, 2015, 159).

Yurt içi tasarruflar birçok değişkene bağlı olabilmektedir. Bu değişkenlerden bazıları; ekonomik büyüme oranı, nüfus yapısı, hükümetlerin uygulamış olduğu ekonomi politikaları ve uluslararası ekonomide meydana gelen değişikliklerdir. Bu bağlamda Türkiye’de tasarrufların arttırılabilmesi için bu değişkenler göz önünde bulundurulmalıdır. Sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi ve korunabilmesi açısından tasarruf oranları önem taşımaktadır.

Tablo 3’te yer alan verilere bakıldığında Sabit Sermaye Yatırımları/GSYH oranına baktığımızda dalgalı bir seyir izlediği ve en yüksek değerine 2006 yılında ulaştığı görülmektedir. Bu durumun küresel konjonktürün içinde bulunduğu likidite bolluğu ve finansal kriz öncesi yaşanan gelişmeler ve yapısal reform hareketleri ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Hem yurt içi tasarruflar/GSYH oranı hem de sabit sermaye yatırımları/GSYH oranının 2009 yılında 2008 yılına göre bir azalış dikkat çekmektedir. Söz konusu azalış 2008 Küresel Krizi kaynaklı olup, ekonominin krizlere karşı kırılgan bir yapıya sahip olduğunu yansıtmaktadır. 2011 yılından itibaren ise rakamlara bakıldığında azalış eğilimi dikkat çekmektedir.

2 Ocak 2017 tarihinde BKK 2017/9721 karar sayılı “Çalışanların İşverenleri Aracılığıyla Otomatik Olarak Emeklilik Planına Dahil Edilmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Söz konusu yönetmelik 45 yaşını doldurmamış kamu ve özel sektör çalışanlarının Bireysel Emeklilik Sistemi’ne dahil edilmesini kapsamakta olup 01.01.2017 yılı itibariyle yürürlüğe girmiştir. Mevcut değişikliğin yurtiçi tasarruf oranlarını artırması beklenmektedir. Tasarruf oranı yükselen bir ekonominin büyüme patikasını daha kolay tırmanması; dolaylı olarak da orta gelir tuzağına takılmadan yüksek gelirli ülkeler grubuna erişmesi beklenmektedir.

2.1.2. İşgücü İstatistiklerine İlişkin Değerlendirme

Tablo4’ te yer alan verilere bakıldığında 2005 yılından bu yana işsizlik oranının dalgalı bir seyir gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle 2008 Küresel Krizi’nin gerçekleştiği dönemde işsizlik oranı çift haneli sayılara ulaşmıştır. (2008 yılı için %10, 2009 yılı için %13 ve 2010 yılı için %11,1 olarak açıklanmıştır). Bu durum emek piyasasında istikrarın olmadığını göstergesi olarak yorumlanabilir.

Son döneme bakıldığında ise işsizlik oranında ve tarım dışı işsizlik oranında bir artış eğilimi dikkat çekmektedir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından açıklanan Ocak 2017 verilerine göre işsizlik oranı bir önceki yılın aynı ayına göre %1,9 artış göstererek %13 oranında gerçekleşmiştir. Genç nüfus işsizlik oranı ise Ocak 2016’da %19,2 iken, Ocak 2017’de %24,5 düzeyine ulaşmıştır. Nüfus avantajı olan bir ülke olan Türkiye’nin bu avantajı lehine kullanabilmesi için özellikle genç nüfusun istihdam içerisindeki payı artırılarak işsizlik oranı düşürülmelidir.

9 Şubat 2017 tarihli ve 29974 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 687 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’ye göre özel sektör işverenlerince 1.2.2017 tarihinden itibaren sağlayacakları ilave istihdam için 31.12.2017 tarihine kadar sigorta primi ve vergi yükümlülükleri devlet tarafından karşılanacaktır. Her bir yeni işçi başına verilecek teşvik, ilave alınacak her bir sigortalı için asgari ücret üzerinden prim ve vergi yükümlülükleri (773 TL) kadar olmaktadır. Milli İstihdam Seferberliği olarak tanımlanan bu teşvik programıyla 2 milyondan fazla kişinin istihdam edilmesi hedeflenmektedir. Söz konusu teşviklerin uygulama sonuçlarının işsizlik oranına yansımaları ilerleyen dönemlerde değerlendirilebilecektir.

Tablo 4: 2005-2016 Dönemine İlişkin Temel İşgücü Göstergeleri

Yıllar	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)	İşgücüne Katılma Oranı (%)
2005	9,5	12	44,8
2006	9	11,1	44,4
2007	9,1	11,1	44,4
2008	10	12,2	44,9
2009	13	15,9	45,7
2010	11,1	13,7	46,5
2011	9,1	11,2	47,3
2012	8,4	10,3	47,6
2013	9	10,9	48,3
2014	9,9	11,9	50,4
2015	10,3	12,3	51,3
2016	10,9	12,9	51,9

Kaynak: T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden 03.05.2017 tarihinde edinilen veriler çerçevesinde tarafımızca oluşturulmuştur.

Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağına takılmadan, yüksek gelirli ülkeler grubunda yer alabilmesi için yapısal ve kalıcı reformlar yapılması gerekmektedir. İşgücü piyasasında hem işveren hem de işçi açısından istihdamı artırıcı önlemlerin alınması işsizlik oranını düşürerek, üretim artışıyla birlikte, kişi başına düşen milli geliri artıracaktır. Özellikle kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikalar gerek ekonomik gerekse de sosyal açıdan orta gelir tuzağı ile mücadelede etkin olacaktır.

2.1.3. Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımlarının Değerlendirilmesi

Belirli bir dönemdeki mal ve hizmet üretme kapasitesini yansıtan sermaye birikimi, istihdam ve verimlilik artışı sağlayarak ülkenin refahının sağlanmasında ve ekonomik büyümesinin gerçekleşmesinde oldukça etkili faktörlerden birisi olarak görülmektedir (Çetin, 2012, 211). Bu açıdan sermaye birikiminin artırılması, ekonomik büyümeye katkı sağlayarak ülkelerin gelir düzeylerinin yükselmesine katkı sağlamaktadır.

Tablo 5: Sektörler İtibariyle Sabit Sermaye Yatırımları (2004-2014) (Cari Fiyatlarla-Yüzde)

Yıllar/ Sektörler	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Tarım	4,7	4,0	3,8	3,5	3,0	3,9	3,5	4,0	3,8	3,9	3,7
Madencilik	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5	1,8	1,9	2,4	3,0	2,8	3,3
İmalat	33,2	34,1	35,2	34,0	32,0	28,0	28,1	33,2	30,3	27,8	26,4
Enerji	3,4	3,9	4,0	4,5	5,0	6,9	5,4	3,7	3,8	3,8	3,8
Ulaştırma	21,3	21,3	19,5	18,5	21,6	22,1	24,0	21,8	20,6	22,5	22,2
Turizm	6,0	6,2	5,7	4,2	4,7	5,2	6,5	5,8	7,0	6,8	6,5
Konut	15,3	13,1	14,7	17,2	15,4	13,5	12,8	12,7	13,2	11,5	12,5
Eğitim	3,1	2,9	2,7	3,0	3,0	3,6	3,4	3,8	5,3	5,8	6,2
Sağlık	3,9	4,8	4,7	5,0	5,0	5,3	6,3	5,5	5,4	5,9	6,4
Diğ. Hiz.	7,3	7,9	8,0	8,5	8,8	9,7	8,0	7,2	7,7	9,1	9,1
TOPLAM	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: <http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/EkonomikSosyalGostergeler.aspx> adresinden 11.05.2017 tarihinde edinilen veriler çerçevesinde oluşturulmuştur.

Tablo 5'te 2004 ve 2014 yılları arasında sektörlere göre sabit sermaye yatırımları görülmektedir. Söz konusu zaman aralığında imalat, ulaştırma ve konut sektörlerinin toplam sabit sermaye yatırımları içinde ağırlıkta olduğu görülmektedir. Tablo5'te dikkat çeken bir diğer unsur ise eğitim ve sağlık sektörlerine yönelik sabit sermaye yatırımlarının payının yaklaşık iki katına çıkmasıdır. Orta gelir tuzağına takılmadan yüksek gelirli ülke grubuna girebilmek için beşeri sermayenin niteliği önem taşımaktadır. Bu açıdan beşeri sermayeye yönelik yapılan yatırımlar bir anlamda orta gelir tuzağından çıkışa yönelik politika önerisi olarak ifade edilebilir.

Literatüre bakıldığında beşeri sermayenin ekonomik büyüme ve kalkınmayla olan ilişkisinin yetersiz olduğunu açıklayan çalışmalar mevcut olsa da, gelişmekte olan ülkeler açısından beşeri sermayenin önemi gittikçe artmaktadır. Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılığının nedenleri ve gelir eşitsizliklerinin ve yoksulluğun açıklanması, beşeri sermayeye bağlı olarak da açıklanmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye az gelişmiş ülkelerin yatırım yapması gereken bir alan olarak değerlendirilebilir (Sertkaya ve Özcan, 2017, 65). Fiziki sermaye ekonomik büyüme açısından önemli bir ölçüt olmakla birlikte bunun yanında beşeri sermayenin niteliğinin artırılması da üzerinde durulması gereken bir konu olmaktadır.

Sonuç olarak tek bir göstergeden hareketle bir ekonominin orta gelir tuzağında olup olmadığına karar verilemez. Çeşitli göstergeler birlikte incelenerek, her biri için ayrı politikalar uygulamaya konularak ülkeler orta gelir tuzağı ile mücadele etmelidir.

3. Orta Gelir Tuzağından Çıkış Yöntemleri

Gelişmekte olan ülkelerin orta gelir tuzağından kaçınmak veya kaçmak için kullanabilecekleri bir dizi kamu politikası vardır. Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkabilmesi için, yüksek hızlı iletişim ağlarının geliştirilmesi, patent haklarının korunması yoluyla mülkiyet haklarının geliştirilmesi ve işçilerin işe alınması ve işten atılmasını etkin bir şekilde dizayn eden emek piyasası reformlarının yapılması gerekmektedir. Sonuç olarak, bu politikalar yüksek yetenekli işçileri tasarım sektörüne çekiyor, bu sektördeki üretkenliği ve ücretleri geliştiriyor ve bir ülkenin yenilik kapasitesini artırıyor.

3.1. Gelişmiş BİT Altyapısının Kurulması

Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) sektörünün gelişimi, bu sektörün GSYH'ye yapacağı doğrudan katkının yanı sıra, diğer sektörlerin gelişimi için de kritiktir. BİT ürün ve hizmetlerinin diğer sektörlerle nüfuzu; ekonominin geneli ve tüm sektörler için yenilik sistemlerinin etkinleşmesi, yeni ürün/hizmetlerin üretilmesi, tedarik, üretim, satış gibi tüm süreçlerde maliyet avantajı, verimlilik artışı elde edilmesi ve yeni pazarlara erişimi mümkün kılmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2016: 239). Bundan dolayı, Türkiye, orta gelir tuzağından kaçınmak için altyapı yatırımlarına bütçeden daha fazla pay ayırması gerekmektedir. Özellikle yüksek-hızlı iletişim ağının geliştirilmesi, Türkiye'yi orta gelir tuzağından çıkaracaktır. Bu politikanın başarılı olabilmesi için, üretim sektörünün içinde yeterince yüksek-yetenekli bireylerin olması gerekmektedir. Fakat, BİT altyapılarının eksik olması nedeniyle verimlilik bu sektörde düşük olacaktır ve aynı zamanda ücretlerde istenilen düzeyde olmayacaktır. Sonuç olarak yüksek yetenekli bireyler bu sektörlerle rağbet etmeyecektir. Kaliteli bilgi ve iletişim altyapısının bulunması durumunda ise hem ulusal sınır içinde hem de ulusal sınırdaki ucuz bilgi dolaşımını kolaylaştıracak ve yenilikçilik artacaktır. Bunun yanı sıra uluslararası ticaret ve yabancı yatırımın işlem maliyetleri de azalacaktır. Bu nedenle, gelişmiş bir altyapının oluşturulması üretim sektöründeki üretkenliği ve ücretleri artırmakta ve emek arzında değişime neden olmaktadır (Agenor vd. 2012:4). Bu yüzden Türkiye bilgi ve iletişim altyapısının kalitesinin artırarak orta gelir tuzağından çıkabilir.

2002 yılında merkezi yönetim bütçesinden 203 adet BİT yatırım projesi için tahsis edilen ödenek 2016 yılı fiyatlarıyla yaklaşık 791 milyon TL iken, aradan geçen 14 yıllık süre içerisinde 6 kata yakın bir artış kaydeden kamu BİT yatırımlarına 2016 yılında 233 proje için 4 milyar 530 milyon TL ödenek tahsis edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2016: 2). 2002 yılından itibaren BİT yatırım projeleri için ayrılan pay artmasına rağmen AB üyesi ülkelerle karşılaştığımızda bu rakamın oldukça az olduğu görülmektedir. Türkiye'nin orta gelir tuzağından çıkması için BİT yatırım projelerine ayrılan payı artırması gerekmektedir.

3.2. Mülkiyet Haklarının Sağlanması

Bireylere ve firmalara yenilik yapma ve tasarım faaliyetlerinde bulunma konusunda teşvik sağlamak için patentlerin uygulanması şarttır. Fakat, gelişmekte olan ülkelerde, bu durum genellikle yetersizdir. Gelişmekte olan ülkelerde (Türkiye gibi) mülkiyet haklarının ve patent yönetiminin kötü olması ekonomi için kayda değer bir kayıp yaratabilir ve ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanma ihtimalini arttırabilir. Tersine, mülkiyet haklarının geliştirilmesi yenilikçiliği arttırmakla beraber üretim sektöründe daha yüksek ücretlerin oluşmasına da neden olmaktadır. Ayrıca bu durum, bu sektörde daha fazla işçi çalışmasını da sağlamaktadır.

(Agenor vd. 2012:4). Sonuç olarak, bu durum, bilgi ağı dışsallıklarının artmasını ve ekonominin yüksek verimlilik seviyesinde çalışmasını sağlayacaktır. Fakat Türkiye'nin patent haklarının korunması açısından birçok eksikliği bulunmaktadır. Örneğin 2016 Türk Patent ve Marka Kurumunun verilerine göre, Türkiye'deki 2016 yılı yerli firmaların patent başvuru sayısı 6445 iken yabancı firmaların patent başvurusu ise 10333'dür (www.turkpatent.gov.tr). Bu rakamlar bile Türkiye'nin inovasyona verdiği değeri göstermektedir. Bu yüzden inovasyon ve patent konusunda yerli firmaları teşvik edecek politikaların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

3.3. İşgücü Piyasası Reformları

Gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasındaki katılımlar işe alınmaları engellemekte ve bu durum da bu ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanma ihtimalini artırmaktadır. Ayrıca, iş gücü piyasasındaki bazı kısıtlamalar yenilikçi (inovasyon) faaliyet üzerinde olumsuz etkilere neden olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, iş gücü piyasasındaki kısıtlamaları kaldırmalı ve daha esnek uygulamaları hayata geçirmelidir. Bu esnek uygulamalara baktığımızda, Türkiye işgücü piyasasında işleri koruma yolunu seçmiştir. Fakat, işleri korumak yerine insanları koruma yolunu seçmesi halinde büyümenin istihdamını arttırmış olacaktır. Öncelikle istihdam maliyeti azaltmalı ve esnekleştirilmelidir. İstihdam maliyelerini azaltmak için, istihdam vergilerinde özel indirimler yapılmalı, süresiz sözleşmeler üzerindeki kısıtlamaları kaldırılmalı ve süreli işler teşvik ederek esneklik sağlanmalıdır. İnsanları korumak için ise, işsizlik sigortasının süre ve miktarında sınırlı iyileştirmeler yapılmalı ve sendikalar yasası AB standartlarına çıkartılmalıdır (Gürsel, 2009). Bu sayede orta gelir tuzağında çıkılmış olacaktır.

Schneider (2010)'da yapmış olduğu çalışma sonucunda 31 ülke içerisinde Türkiye yüzde %33,5'lik kayıt dışı ekonomiyle 4. sırada yer almıştır. Yıllar itibarıyla Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin hızlı bir şekilde artması ekonomi üzerinde birçok olumsuz etkilere neden olmuştur. Bu ekonomik olumsuzluklar sonucunda da orta gelir tuzağından bir türlü çıkılamamıştır. Orta gelir tuzağından çıkabilmek için kayıt dışı ekonomiyi makul ölçülere indirilmelidir. Kayıt dışısını engellemek için bu alandaki faaliyetler denetim altına alınmalı, caydırıcı kanunlar çıkartılmalı, kalifiyeli denetim elemanları istihdam edilmeli ve ekonomik tedbirler alınmalıdır. Türkiye bu tedbirler konusunda yeterli çalışmaları yapamamıştır. Bu alanda kayıt dışı ekonomiyi önleyici reformların hayata geçmesi gerekmektedir. Aslında burada en büyük görev siyasi kanata aittir. Siyasi kanat gereken kararlılığı gösterdiği takdirde kayıt dışı ekonomi ortadan kalkmış olacak ve orta gelir tuzağından da çıkılmış olacaktır.

SONUÇ

Türkiye yaklaşık 50 yıldır düşük-orta gelir düzeyinde bulunmuş ve 2005 yılından itibaren de yüksek-orta gelir düzeyine çıkmıştır. Yani yaklaşık olarak 60 yıldır orta gelirli ülkeler düzeyinde devam etmektedir. Türkiye 1960'lı yıllarda Güney Kore ile aynı seviyelerde iken şu anda Güney Kore kişi başına düşen milli gelir düzeyinde Türkiye'nin iki katı konumundadır. Güney Kore bilgi ve iletişim teknolojilerinde yapısal reformlar yaparak orta gelir tuzağından hızlı bir şekilde çıkmıştır. Türkiye'de içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlara geçici çözümler yerine, yapısal çözümler üreterek yüksek gelirli ülkeler seviyesine bir an önce çıkması gerekmektedir.

Türkiye öncelikle bölgeler arasındaki gelir farklılıklarını ortadan kaldırmalı ve bilgi teknolojilerine ağırlık vererek doğru ürünleri üretip ihraç etmelidir. Aslında orta gelir tuzağından çıkmak için büyümeden çok ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik alanda toplu bir şekilde kalkınması gerekmektedir. Kalkınmanın sağlanması için eğitim politikaları oldukça önemli bir konudur. Çünkü, yüksek gelirli ülkeler artık sanayi toplumu olmaktan çıkmış bilgi toplumu olma yolunda ilerlemektedirler. Türkiye'de bilgi toplumu yolunda önemli adımlar atması için eğitim politikalarında yapısal reformlar yapılmalı, Örneğin Türkiye'de TÜİK verilerine göre, fen ve mühendislik bölümlerinde okuyan öğrencilerin sayısı yüksek gelirli ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'de ileri teknolojilerin gelişmemesi mühendislik ve fen alanlarında okuyan öğrencilerin sayısının az olmasının asıl sebebi ileri teknoloji sanayilerin olmamasıdır. Bu alanda yetişmiş kalifiyeli elemanların eksikliği de ileri teknoloji sanayilerin oluşmasını engellemektedir. Aslında bu da Türkiye'nin içinde bulunduğu kısır döngüyü yansıtmaktadır. Bu sebeple ki orta gelir

tuzağından çıkmak için eğitim politikaları tekrardan gözde geçirilmeli ve siyasilerin kararlı adımlarıyla yeni reformlar yapılmalıdır.

Sonuç olarak Türkiye son 10 yıllık dönemde oldukça ilerleme kaydetse de diğer birçok gelişmekte olan ülkede kalkınmak için birçok adım atmaktadır. Türkiye bu açıdan zorlu bir rekabet içerisinde. Fakat Türkiye diğer ülkelere nazaran birçok avantajı olduğu gibi dezavantajı da bulunmaktadır. Önemli olan bu avantajların nasıl kullanıldığı, Türkiye genç bir nüfusa sahip fakat eğitim politikalarının doğru yönlendirilememesi sonucu bu avantaj yeterince kullanılamamaktadır. Türkiye'nin asıl sorunu elinde olan değerleri katma değere dönüştürememesidir. Bu sebeptendir ki orta gelir tuzağından 60 yıldır çıkılamamaktadır. Türkiye'nin için orta gelir tuzağından çıkabilmesi için tek bir çözüm reçetesi yoktur. Önemli olan kalkınmayı bütün bir şekilde sağlamaktır.

KAYNAKÇA

- Agénor, Pierre-Richard, Otaviano Canuto ve Michael Jelenic (2012), "Avoiding Middle-Income Growth Traps," World Bank - Economic Premise, The World Bank, vol 98, ss. 1-7, Kasım.
- Alçın, Sinan ve Billur Güner (2015). "Orta Gelir Tuzağı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi. 37(2). 27-45.
- Bozkurt, Eda, Serap Bedir, Dilek Özdemir ve Erol Çakmak (2014). "Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye Örneği". *Maliye Dergisi*. Sayı 167. Temmuz-Aralık 2014. 22-39.
- Cai, Fang (2012). Is There a "Middle-income Trap"? Theories, Experiences and Relevance to China. *China & World Economy*, 20(1), 49-61.
- Çetin, Murat (2012). "Sabit Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Ampirik Bir Analiz". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 211-230.
- Çetinkaya, Şahin (2016) "Orta Gelir Tuzağı Tehlikesi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Analiz". İstanbul Kültür Üniversitesi 2. Üretim Ekonomisi Kongresi. İstanbul. 11-12 Nisan 2016.
- Eğilmez, Mahfi (2012). "Orta Gelir Tuzağı Ve Türkiye. (<http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>).
- Eichengreen, Barry, Donghyun Park ve Kwanho Shin (2013). "Growth Slowdowns Redux: New Evidence On The Middle-Income Trap". National Bureau of Economic Research Working Paper, WP No: w18673.
- Gill, Indermit ve Homi Kharas (2007) "An East Asian Renaissance Ideas For Economic Growth", The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 1-365.
- Gürsel, Seyfettin, (2009) "Büyüme, İşsizlik ve İşgücü Piyasası Reformları", Betam, (<http://slideplayer.biz.tr/slide/2804139/>)
- Kalkınma Bakanlığı, (2016,) "Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)-2016 Yılı Programı", ss. 1-350.
- Öz, Sumru (2012) "Orta Gelir Tuzağı" Ekonomik Araştırma Forumu Politika Notu 12-06, 1-4.
- Sertkaya, Burak ve Günay Özcan (2017). "Sosyal Sermayenin Ekonomik Gelişme Açısından Önemi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Değerlendirme". *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 2(1), 63-78.
- Tho, Tran Van (2013). "The Middle-Income Trap: Issues For Members Of The Association Of Southeast Asian Nations". *ADB Working Paper*, No: 421, Asian Development Bank Institute, Tokyo.
- Ünlü, Fatma ve Yıldız, Rifat, (2017). "Orta Gelir Tuzağını Açıklayan Teorik ve Ampirik Yaklaşımlar". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49, 87-115.

World Development Report 2017 IMF, <http://www.worldbank.org/en/publication/wdr2017>, 02.04.2017.

Türkiye Patent Enstitüsü, www.turkpatent.gov.tr, 08.09.2017

Yeldan, Erinç, Kamil Taşçı, Ebru Voyvoda ve Mehmet Emin Özsan (2012), “Orta Gelir Tuzağından Çıkış: Hangi Türkiye? Cilt 1: Makro/Bölgesel/Sektörel Analiz”, *Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu (Türkonfed)*, İstanbul.

Yıldız, Abdunnur (2015). “Orta Gelir Tuzağı ve Orta Gelir Tuzağından Çıkış Stratejileri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 25(2). 155-170.